

## ยานาค (พญานาค) : ความเชื่อและพิธีกรรมของชาวบ้านตำบลสทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา

วิทยา บุษบงค์

สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ

## "Ya Nak" (Phayanak) : Faith and ceremony of the villagers of Sathing Mor, Singhanakhorn district, Songkhla province.

Witthaya Busabong

Institute for Southern Thai Studies, Thaksin University

|                      |                             |
|----------------------|-----------------------------|
| Article Info         | : Acadame Article           |
| Article History      | : Received 23 November 2022 |
|                      | : Revised 6 December 2022   |
|                      | : Accepted 20 December 2022 |
| Corresponding Author | : Witthaya Busabong         |
| E-mail Address       | : witthaya.b@tsu.ac.th      |

### บทคัดย่อ

บทความทางวิชาการเรื่อง ยานาค (พญานาค): ความเชื่อและพิธีกรรมของชาวบ้านตำบลสทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา มุ่งศึกษาในเรื่องราวของชาวบ้านที่มีความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับ “ยานาค” หรือ “พญานาค” ที่มีการสืบทอดและปฏิบัติจนเป็นวิถีของชาวบ้านในตำบลสทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา จากการลงพื้นที่ศึกษาและนำข้อมูลมาวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า ชาวบ้านสทิงหม้อมีความเชื่อและพิธีกรรมอันเกี่ยวข้องกับยานาคดังประเด็นดังต่อไปนี้ประเด็นแรกยานาคในฐานะภูตดาหลวงร่อง ประเด็นที่สองการแต่งงานยานาค วัดธรรมโฆษณ์ วัดสถิตย์ชลธาร และวัดบ่อปราบ ประเด็นที่สามยานาคกับประเพณีชักพระและวันว่าง และประเด็นสุดท้ายยานาคกับเกษตรกรรม ซึ่งจากประเด็นดังกล่าวทำให้เห็นถึงเรื่องราวของยานาคในมิติต่างๆที่เกิดจากความเชื่อและพิธีกรรมของชาวบ้าน ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ที่ยึดถือและปฏิบัติกันมาจากรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ : ยานาค พญานาค ความเชื่อ พิธีกรรม สงขลา

### Abstract

The academic article which titled as ‘Ya Nak(Phayanak): Faith and ceremony of the villagers of Sathing-Mor, Singhanakhorn district, Songkhla province, aimed to study about faith and ceremony in the villagers’ way of life related to ‘Ya Nak or Phayanak’. The faith and ceremony of which inherited and practiced as their livelihood has been explained in various issues. The following issues have been narrated. Yanak has been respecting as ‘Ngoo Luang Rong Thuad Ta’ is the first issue. The second issue is Ya Nak wedding/marrying, Wat Dhammakhot, Wat Sathit Cholan and Wat Bor Parb. The third issue is Ya Nak and ‘Chak Phra and Wan Wang’. And the last

issue is Ya Nak and Agriculture. From these issues, it has been formed stories of Ya Nak in various dimensions and been influencing from faith and ceremony of the villagers of Sathing-Mor, Singhanakhorn district, Songkhla province. And these dimensions have been holding and putting into practices from generations to generations until present days.

**Keywords :** Ya-Nak Naga Faith Ceremony Songkhla

## บทนำ

“ยานาค” หรือ “พญานาค” นั้นเป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นอันเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา ยานาคมีปรากฏอยู่ทั่วทุกกลุ่มชาติพันธุ์ในทุกภาคของประเทศไทย แต่ที่มีลักษณะโดดเด่นประกอบกับตำนานด้วยแล้วคือพื้นที่ทางภาคอีสานที่จะมีความโดดเด่นทั้งในเรื่องที่มา แหล่งกำเนิด สายตระกูล รวมถึง พิธีกรรมต่างๆที่เกิดขึ้น ยานาคนั้นอาจกล่าวได้ว่าเป็นสัตว์ครึ่งเทพครึ่งสัตว์มีความศักดิ์สิทธิ์ มีอิทธิฤทธิ์เดชานุภาพ มีคุณมีโทษ ซึ่งมักปรากฏในรูปของศาสนา ประเพณี พิธีกรรม ศิลปกรรม วรรณกรรมท้องถิ่น เป็นต้น อันผูกโยงกับวิถีชีวิตของชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่น โดยเฉพาะในเรื่องของความเชื่อและพิธีกรรมนั้นซึ่งส่งผลโดยตรงต่อการปฏิบัติและนอบน้อมต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เปรียบเสมือนสิ่งดั่งามที่ช่วยคุ้มครองปกป้องในชีวิตและความเจริญรุ่งเรืองในภาวะความเป็นปัจจุบันของชาวบ้านต่อยานาค

วิทย์ พิณคณเงิน(2525)ได้ให้ความหมายของความเชื่อไว้ว่า ความเชื่อของมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มนุษย์โดยทั่วไปมักจะได้รับความบอกเล่าจากคนรุ่นก่อนว่ามีอำนาจลึกลับที่จะช่วยคุ้มครองรักษาตนสามารถทำให้เกิดผลดีหรือผลร้ายได้จึงประกอบพิธีกรรมด้วยความเคารพคือสิ่งที่เหนือธรรมชาติหรือที่เรียกว่า“วิญญาณนิยม”(Animism) มีความเชื่อในเรื่องวิญญาณว่าวิญญาณนั้นมีอยู่จริงและมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สิ่ง

อยู่ในธรรมชาติ เช่น ภูตผีปีศาจ เทพเจ้า สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ให้คุณให้โทษแก่มนุษย์ได้ มนุษย์ทุกคนตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันมีความกลัวอันเกิดจากความไม่รู้และปรากฏการณ์ของธรรมชาติและไม่สามารถอธิบายถึงเหตุและผลได้ถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เช่น ฟ้าผ่า ฟ้าร้อง เป็นต้น ซึ่งเรื่องนี้คนทางประเทศตะวันออกเช่นประเทศอินเดีย จีน กัมพูชา พม่า รวมทั้งคนไทยด้วยมีความเชื่อว่าเมื่อใดที่ฝนตก ฟ้าแลบ ฟ้าร้องเป็นสิ่งที่เกิดจากอำนาจดวงแก้ววิเศษของนางเมขลาตนเองและรามสูรขว้างขวานทำให้เกิดเสียงดัง สอดคล้องกับธวัช ปุณโณทก(2530) ได้ให้ความหมายของความเชื่อว่า ความเชื่อคือการยอมรับอันเกิดอยู่ในจิตใต้สำนึกของมนุษย์ต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติที่เป็นผลดีหรือผลร้ายต่อมนุษย์นั้นๆ หรือสังคมมนุษย์นั้นๆ แม้ว่าพลังอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านั้นไม่สามารถที่จะพิสูจน์ได้ว่าเป็นจริงแต่มนุษย์ในสังคมหนึ่งยอมรับและให้ความเคารพเกรงกลัวสิ่งเหล่านี้เรียกว่าความเชื่อ ทั้งนี้สิ่งที่ควบคู่กับความเชื่อนั้นคือพิธีกรรมอันหมายถึงขั้นตอนในปฏิบัติต่อสิ่งที่เหนือธรรมชาติ เพื่อบวงสรวงหรือการแก้บนอันเนื่องมาจากความศรัทธาและความเคารพอันส่งผลต่อชีวิตของมนุษย์

ความเชื่อเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันอันสอดคล้องกับวิถีแห่งธรรมชาติที่เกิดปรากฏการณ์ต่างๆ ขึ้น อันเป็นพลังอำนาจและสิ่ง

ที่เหนือธรรมชาติในการต่อรองระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่มองไม่เห็นแต่ให้คุณให้โทษในวิถีและการดำรงชีวิตของมนุษย์ กิ่งแก้ว อรรถการ(2533)ได้ให้ความหมายถึงคำว่าพิธีกรรม หมายถึงวัฒนธรรมที่คนในสังคมได้สร้างขึ้นเพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงทางด้านจิตใจ และความสบายใจ ความสมหวังในชีวิตเมื่อได้ประกอบพิธีกรรมนั้นๆ เพราะเชื่อว่าจะประสบผลตามที่มุ่งหวังหรือคาดหวัง สอดคล้องกับ สุเมธ เมธาวิทยกุล (2532) ได้ให้ความหมายถึงพิธีกรรมไว้ว่า พิธีกรรม หมายถึงการกระทำสมมุติขึ้น เป็นขั้นตอน มีระเบียบวิธีเพื่อเป็นสื่อหนทางที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จในสิ่งที่คาดหวังไว้ซึ่งทำให้เกิดความสนใจที่จะดำเนินชีวิตต่อพิธีกรรมคือสิ่งที่แสดงถึงความเคารพและวิธีการปฏิบัติตามความเชื่อที่ได้วางไว้ในการกระทำต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อผลแห่งภาวะความสุขความสบายซึ่งนำไปสู่ผลที่

### ยานาคภาคใต้

ยานาค หรือ นาค (ซึ่งทั้ง 2 คำ เป็นคำเรียกในท้องถิ่นภาคใต้) นาขอ (มลายู ถิ่นปัตตานี) ส่วนพญานาค หรือ นาคา คือชื่อเรียกแต่ละท้องถิ่นของประเทศไทย แต่ทางภาคใต้นั้นส่วนใหญ่สำเนียงเสียงภาษาใต้จะมีการตัดคำ เช่น “ไปไหน ไปตลาด”(ไปไหนไปตลาด) หรือ “อยู่ถ้านิรไฟ อีปตานี”(อยู่ถ้านิรไฟจะไปปัตตานี) เป็นต้น คำว่า “ยานาค” ก็เหมือนกัน คือคำว่า “พญานาค” สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์(2542)ได้กล่าวถึงเรื่องนี้สรุปได้ว่า นาค หรือ พญานาค ปรากฏในวัฒนธรรมของชาวภาคใต้ทั้งเป็นความเชื่อและขนบประเพณีต่างๆ อันเป็นสัญลักษณ์เกี่ยวกับน้ำและความอุดมสมบูรณ์ เป็นสัญลักษณ์แทนเครื่องสัจจนนำข้ามมหาสมุทร(การนำพาสิ่งไม่ได้ออกไป) ตลอดจนการนำชีวิตข้ามไปสู่ฝั่งแห่งความเจริญ สัญลักษณ์เหล่านี้จะปรากฏในรูปแบบและลักษณะต่างกัน ล้วนสืบต่อกันมาช้านาน นาคนั้นเป็นนรเทพคือครึ่งเทพครึ่ง

มนุษย์ได้ตั้งความหวังกับสิ่งที่จะเกิดขึ้นแก่ตัวเองในวันข้างหน้า

อาจกล่าวได้ว่า ยานาค หรือ พญานาค นั้นส่งผลต่อความเชื่อและพิธีกรรมของผู้คนในท้องถิ่นนั้นๆ ทั้งในด้านความเชื่อพิธีกรรมที่เกิดขึ้นมาเป็นเวลาอันยาวนาน โดยเฉพาะภาคใต้ ยานาคคือคำที่เรียกกันโดยทั่วไป ซึ่งก็คือ พญานาค ที่เรียกกันแต่ไม่ค่อยโดดเด่นหรือปรากฏให้เห็นมากนัก นอกจากในวัดและเรือพระ เรื่องราวยานาคภาคใต้นั้นมีตำนานความเชื่อที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้คนมาตั้งแต่อดีต ทั้งในเรื่องของตำนานทวด (กรณีที่เป็นทวดงูหรือชาวภาคใต้ให้ความหมายว่าเป็นพญานาค) วรรณกรรมท้องถิ่นสถานที่ การแสดงพื้นบ้าน ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนา

มนุษย์ ส่วนใหญ่เป็นคติที่สืบมาจากวัฒนธรรมอินเดียที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นโนราธิบัต(โนราธิบัต) มีนาคนมภูจิตเจ้าเมืองบาดาล ภายหลังได้เป็นสหายกับพรานบุญให้พรานบุญยืมบ่วงนามาคล่องนางกินรีหรือในเรื่องสุวรรณสังข์-นางอุทัย ปรากฏตอนพญานาคได้ช่วยชีวิตผู้บริสุทธิ์เช่นกัน หรือตำนานเมืองนครศรีธรรมราชตอนนางเหมมาลาจะนำพระทันตธาตุห่อเกล้าชฎา ครั้นถึงท่าต้งได้ขอโดยสารสำเภาไป เมื่อถึงกลางมหาสมุทรสำเภาเกิดอัศจรรย์แล่นไปไม่ได้นายสำเภาคิดจะฆ่านางเหมมาลาและเจ้าธนกุมารเสียนางรำลึกถึงพระเถรพรหมเทพ พระมหาเถรพรหมเทพก็นิमितเป็นพญาครุฑราช นาคราชทั้งหลายจึงขึ้นมาถวายเป็นมงคลแก่พระทันตธาตุ นอกจากนี้พญานาคยังปรากฏในลักษณะของงู(หรือบางที่เรียกเงือก)วิเศษที่สามารถนิมิตกายให้เห็นหรือกำบังกาย รวมถึงการแสดงพื้นบ้านโดยเฉพาะหนังตะลุงตัวหนังยุคเก่า โดย

เฉพาะตัวสำคัญให้มีรูปนาคเป็นฐานรองเท้า เป็นทำนองนาคเป็นพาหนะ โดยเฉพาะบทพากย์รูปพระอิศวรของหนังตะลุง ส่วนหนึ่ง ใช้คำว่า “โอม นาคา” รวมถึงนาคที่เกี่ยวกับยานพาหนะ เป็นเครื่องประดับตกแต่ง เช่น ที่นครศรีธรรมราชมีผู้พบเครื่องสำริดนาค 5 เศียรยอดแหลมเป็นเปลวไฟ เป็นชิ้นส่วนประกอบบราซด์ มีอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 16 หรือพุทธศตวรรษที่ 17 หรือการนิยมตกแต่งนาคบนเรือพระ เพราะเชื่อว่านาคจะทำให้ฝนตกถูกต้องตามฤดูกาล เป็นต้น

ทั้งนี้ ยานาค ในอีกความหมายหนึ่งคือ ทวดงู ซึ่ง สุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์(2529)ได้กล่าวถึงเรื่องนี้สรุปได้ว่า ทวด หมายถึงวิญญาณที่มีเดชานุภาพสูง ทวดปรากฏในหลายรูปแบบ เช่น ทวดงู ทวดจระเข้ เป็นต้น รวมถึง ชาลี ศิลปรัตน์(2563)ได้กล่าวถึงทวดซึ่งเป็นงูใหญ่ สรุปได้ว่าทวดคือพญางูใหญ่หรือพญานาคหลายหมู่บ้านหลายเมืองมีตำนานเจ้าพ่อซึ่งเป็นงูมากมายโดยเฉพาะจังหวัดนครศรีธรรมราช เช่น อำเภอดงขาง มีเจ้าพ่องูเหวดาเขาศูนย์ งูเหวดาที่วัดเกาะเต่า ศาลาเจ้าพ่องูสำนักสงฆ์ควนสวรรค์ ศาลาเจ้าพ่อที่ปากแม่น้ำมิน นาคมินพันวังอำเภอช้างกลาง ศาลงูที่เขาหินตั้ง ซึ่งมีตำนานพญางูใหญ่ยักษ์ที่ลำปีเหาะ(ลำพิงหอก) นายพรานเข้าไปนั่งในปากงูคิดว่า เป็นถ้ำ โดยพิงหอกไว้กับเพดานถ้ำหนีฝนตกหนัก งูเคลื่อนไหว จับเหยื่อที่เป็นนายพรานหอกเลยแหงเพดานปากงูเลือดไหลลงมา นายพรานเลยวิ่งหนีออกจากปากงู หรือที่ อำเภอลานสกา พญางูบงหลายักษ์ที่ชาวสวนตีตายด้วยความตกใจ งูบงหลามาให้ฝันว่า “จะหมดอายุแล้วไม่ต้องเสียใจ” ต่อมาจึงทำรูปร่างกายพญางูพ่นน้ำอยู่ข้างริสอร์ทลอยซาเลห์ นอกจากนั้นก็มีศาลาเจ้าพ่องูมากมายนับร้อยจาก 22 อำเภอในจังหวัดนครศรีธรรมราช

เรื่องราวของยานาคความเชื่อและพิธีกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ภาคใต้ นั้น ประกอบไปด้วยหลักสำคัญหลายประการอันหมายถึงสิ่งที่เกิดขึ้นในฐานรากของความเป็นภาคใต้ ตั้งแต่ชื่อเรียกยานาค หรือความเป็นงูใหญ่ที่เรียกว่าทวด หรือในเชิงช่างศิลปกรรมและวรรณกรรมท้องถิ่น รวมถึงประเพณีที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอันผูกมัดไว้ในคำว่า “ยานาค”

ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นชุมชนเก่าแก่มีการตั้งรากฐานตั้งแต่สมัยอยุธยา มีวัดที่สำคัญมากมายผู้คนในพื้นที่มีความเป็นพหุวัฒนธรรม ไทย มุสลิม จีน อยู่กันอย่างเกื้อกูลซึ่งกันและกัน โดนเฉพาะเรื่อง “ยานาค” ซึ่งเป็นบทความทางวิชาการจากการที่ผู้เขียนลงภาคสนาม สัมภาษณ์ชาวบ้านและสังเกตการณ์ ทำให้สัมผัสได้ถึงพลังแห่งศรัทธาและความเชื่อตลอดจนพิธีกรรมที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ซึ่งจะนำเสนอใน 4 ประเด็นคือ ประเด็นแรกเรื่องยานาคในฐานงูทวดตาหลวงรอง ประเด็นที่สองเรื่องการแต่งงานยานาค วัฒนธรรมโขน วัฒนธรรมวัดสถิตย์ชลธาร วัดบ่อปราบ ประเด็นที่สามเรื่องยานาคกับประเพณีชักพระและวันว่าง ส่วนประเด็นสุดท้ายเรื่องยานาคกับเกษตรกรรม

### 1. ยานาคในฐานงูทวดตาหลวงรอง

วัดโล伽าราม ตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 4 ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลาเป็นวัดเก่าแก่สร้างขึ้นเมื่อสมัยธนบุรี ซึ่งฝ่ายพุทธศาสนสถาน กองพุทธศาสนสถาน(2525) ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า วัดโล伽ารามสร้างขึ้นในปี พ.ศ.2315 ในสมัยกรุงธนบุรี และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อปี พ.ศ. 2330 เป็นวัดที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในพื้นที่และพื้นที่อื่น โดยเฉพาะบริเวณลานวัดด้านขวามือจะเป็นที่ตั้งของ กุฏิเจดีย์ ชาวภาคใต้มักจะเรียกกุฏินี้ว่า “กุฏิบงหลา” เพราะลักษณะลำตัวใหญ่ มีพืชร้ายแรง แต่ลักษณะที่

ปรากฏของรูปปั้นงูบองหลาที่วัดโลการามนั้น มีลักษณะลำตัวขนาดใหญ่สีขาว หงอนสีแดง พร้อมบริวารงู ตั้งอยู่บนฐานสูงจากพื้นดิน ประมาณ 1 เมตร ระหว่างต้นยางใหญ่สองต้น ซึ่งในอดีตต้นยางทั้งสองต้นนี้คือหมุดหมายหรือจุดหมายตาเพื่อไม่ให้หลงทิศทางของชาวบ้านที่ใช้เรือในการทำมาหากินว่าตรงนี้คือฝั่งท่าเสา ทั้งนี้ยังเป็นที่ยึดเหนี่ยวของชาวบ้านในพื้นที่ใกล้เคียง โดยเฉพาะดังที่กล่าวมาข้างต้น “งูบองหลา” หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “งูหวดดาหลวงรอง” นั้น

คำว่า “หวด” ในความหมายของชาวภาคใต้หมายถึง วิญญาณศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นเทวดามาอารักษ์พื้นที่ประจำถิ่นแล้วกลายร่างเป็น งูหวด มีความศักดิ์สิทธิ์และมีฤทธิ์เดชานุภาพให้คุณให้โทษกับมนุษย์ ไม่มีชาวบ้านคนใดที่จะมาทำมิดีมิร้ายหรือจะทำการสิ่งใดในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์(Sacred Place) จากตำนานกล่าวไว้ว่า ดาหลวงรองเป็นพระที่ธุดงค์ที่เดินทางมาปักกรดวัดแห่งนี้ ไม่ปรากฏว่าท่านมาจากที่ไหน หลังจากนั้นท่านได้มรณภาพลง หลังจากนั้นเป็นต้นมาชาวบ้านรอบบริเวณวัดเห็นงูบองหลาขนาดใหญ่มีหงอนสีแดงนอนขดตัวอยู่ตรงบริเวณใต้ต้นยางซึ่งเป็นบริเวณที่ท่านได้มรณภาพ นับแต่นั้นเป็นต้นมาก็มีชาวบ้านมาบนบานขอโชค ขอพร ขอให้หายจากโรค ขอให้ประสบผลสำเร็จในด้านต่างๆ และคุ้มครองภัยอันตราย

ฉายหิ้น สุวรรณชาติ(สัมภาษณ์) อายุ 90 ปี ชาวบ้านในตำบลสิงห์หม้อได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า ในอดีตนั้นที่บริเวณวัดโลการามจะมีเรื่องเล่าจากชาวบ้านเกี่ยวกับหวดดาหลวงรอง ซึ่งได้ฟังมาตั้งแต่ตอนเด็ก ทั้งนี้ในอดีตแถวนี้ไอ้เสือ(โจร)ชุกชุม บางคำคนชาวบ้านก็จะเห็นงูบองหลาหงอนแดงขนาดใหญ่มาสำแดงอิทธิฤทธิ์ให้พวกไอ้เสือ(โจร)ได้เห็นและหวาดกลัวไม่กล้ามาปล้นชาวบ้านในแถบนี้ หรือมาเลื่อยบนถนนแล้วเลื่อยข้ามกันแพ่งวัด โดยเฉพาะรูปปั้นงูหวดดา

หลวงรองนั้น บิดาของตนคือนายจุ้ยวัน สุวรรณรัตน์ เป็นผู้ปั้นงูหวดดาหลวงรองขึ้น เรื่องมีอยู่ว่าตอนที่ท่านปั้นงูหวดดาหลวงรองนั้นท่านก็ไม่ได้บอกให้คนในครอบครัวทราบว่าเป็นด้วยสาเหตุอะไร ทำไมต้องไปปั้นระหว่างต้นยางใหญ่ทั้งสองต้นบริเวณทางทิศเหนือของวัดโลการาม ซึ่งเป็นเรื่องที่ลูกหลานยังคงไม่ทราบถึงสาเหตุจนทุกวันนี้ ซึ่งชาวบ้านแถบนี้บอกว่ารูปปั้นนั้นเหมือนกับที่เคยเห็นประสมมาคือ งูบองหลาตัวใหญ่มีหงอนแดง สอดคล้องกับ จีบ สถาวร (สัมภาษณ์) อายุ 76 ปี ชาวบ้านในตำบลสิงห์หม้อ ได้เล่าถึงเรื่องนี้ว่า ลูกชายของไปพบเจองูหวดดาหลวงรอง ได้ความว่า “ ลูกชายเปิดร้านขายกาแฟจนถึงประมาณตีสิบสอง (24.00น.) แล้วปิดร้านเนื่องจากไม่มีรถเครื่อง (มอเตอร์ไซด์) ก็เดินกลับ ปรากฏว่าไปพบงูใหญ่หงอนสีแดง เลื้อยบนถนนบริเวณร้านโชคสมบูรณ์ แล้วเลื้อยเข้าไปในทางวัด ตื่นเข้ามาลูกชายตนจึงเดินไปที่รูปปั้นงูหวดดาหลวงรองแล้วบอกว่าใช้ รูปร่างลักษณะแบบนี้ที่เห็นเมื่อคืน อีกเรื่องหนึ่งซึ่งเกิดมาเมื่อไม่นานนี้มีเจ้าหน้าที่จากสนามบินสุวรรณภูมิกรุงเทพมหานคร มาหา แล้วบอกว่าพี่ที่แล้วตนฝันเห็นงูจงอางใหญ่มีหงอน ที่ใต้ต้นยางวัดโลการาม ตนจึงพาไปเมื่อไปถึงเจ้าหน้าที่คนนี้ถึงกับร้องไห้แล้วบอกว่า นี่ละใช่ตามลักษณะที่ตนได้ฝันเห็น” หลังจากนั้นจึงนำรูปเทียนดอกไม้ ผ้าสีมาผูกสักการบูชา

### การบนบานและร่างทรงงูหวดดาหลวงรอง

งูหวดดาหลวงรองนั้นขึ้นชื่อว่ามีฤทธิ์เดชและอิทธิฤทธิ์ทั้งปรากฏกายให้เห็นในรูปของงูบองหลาหงอนแดงขนาดใหญ่ รวมถึงการรับการบนบานและอยู่ในรูปของร่างทรง ฉายหิ้น สุวรรณชาติ(สัมภาษณ์) อายุ 90 ปี ซึ่งเป็นชาวบ้านในตำบลสิงห์หม้อได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า ส่วนใหญ่ชาวบ้านหรือคนต่างพื้นที่

มาบนบานในเรื่องของโชคลาภ หรือให้ประสบความสำเร็จในด้านต่างๆ เมื่อประสบผลก็จะมาทำการแก้บน เรื่องมีอยู่ว่า มีคนมารักษาท่านเจ้าอาวาสซึ่งป่วยเป็นอัมพาตแล้วไปบนบานงูหวดตาหลวงรองขอให้ถูกหอย เมื่อถูกซึ่งได้รับเงินจำนวนมากจึงทำการแก้บนด้วยไข่ต้มเป็นร้อยฟอง

สอดคล้องกับ จีบ สดาวรร(สัมภาษณ์) อายุ 76 ปี ชาวบ้านในตำบลสิงห์มอได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า เมื่อปีพ.ศ.2544 ตนได้ไปทำหน้าที่เป็นแม่ครัวในงานทอดกฐินของวัดโลการาม แล้วท่านเจ้าอาวาสก็มาพูดกับตนว่า “ถ้าได้ไม่อายุเพื่อนจีบนะ”(หมายถึงการได้เงินจากองค์กฐินมาบำรุงวัด) จดรูปจุดเทียนบนบานที่งูหวดตาหลวงรอง แล้วสักพักโฆษกภายในวัดประกาศว่าได้เงิน 2,300,000 บาท เป็นปีที่วัดได้มากที่สุด ตอนที่ได้ไปทำการแก้บนก็ไปกับเพื่อนสองคนชื่อนางสุบิน(ไม่ทราบชื่อ นามสกุล และอาชีพ) เมื่อไปถึงแล้วมาถึงจุดรูป จุดเทียน แก้บน แล้วตนก็หันไปข้างหลังเห็นนางสุบิน มีลักษณะโง่งนๆ (สายไปสายมา) และมีน้ำตาไหลออกมา แล้วตนจับไหล่ถามว่า ไข่(ทำไม) สุบินเสียงที่พูดเป็นเสียงผู้ชายแหลก(พูด)แล้วขนพอง(ขนลุก)ซึ่งตนพอจะจับใจความได้ว่า

“ เก่งนะโลกนะ หมึงเก่ง กูมาอยู่เนิ่นนานจิงแล้ว ไม่หงอน ใครนิก ไม่หงอน ใครสนใจกู แต่หมึงขาดทำใจทำไหรหมึงนิกถึงกูทุกที่รับส่วนบุญส่วนกุศล อยู่เย็นเป็นสุขโลกนะ อย่าเจ็บอย่าไข้” (เก่งนะลูก ลูกเก่ง กูอยู่ตรงเนิ่นนานไม่เคยมีใครนิกถึง ไม่ได้สนใจกู แต่มีทำอะไรก็ถึงกูทุกครั้ง รับส่วนบุญส่วนกุศล อยู่เย็นเป็นสุข ไม่เจ็บไม่ไข้)

หลังจากนั้นตนได้จุดประทัดร่างทรงก็สลายออกไปจากนางสุบิน อันนี้เป็นของจริงไม่ได้ฝัน เล่าไปตามที่พบประสบมาโดยเฉพาะเรื่องร่างทรง นอกจากที่จะมาในรูปแบบการสิงร่างคนแล้วยังปรากฏการสิง

ร่างในพิธีกรรมโนราโรงครู ยุพา มณีคุณ(สัมภาษณ์) อายุ 58 ปี ชาวบ้านในตำบลสิงห์มอได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า การรับโนราโรงครูมาเล่นเพื่อสายตระกูลหรือการแก้บนในพื้นที่สิงห์มอ นั้น เมื่อเวลาจะเชิญครูหมอโนราในร่างมาประทับทรง ก็จะร้องกล่าวเชื้อเชิญ ถึงพ่อทวดหัวเขาแดง พ่อท่านคง พ่อทวดหนอม พ่อทวดยาง พ่อทวดจระเข้ พ่อทวดงูหวดตาหลวงรอง ซึ่งตนยังจำได้ถึงบางส่วนของบทอัญเชิญเพื่อประทับร่างทรงโนราโรงครู ซึ่งตนยังจำได้ว่า

“คีนี่ขอเชิญ ขอเชิญให้พ่อมา พ่อทวดงูหวดตาหลวงรอง ลงมาตัว ลงมาตัว ลงมาเที่ยวเล่น มาตามพะเวลา” (คีนี่ขอเชิญพ่อทวดงูหวดตาหลวงรอง ลงมาเร็วๆ ลงมาเร็วๆ ลงมาเที่ยวเล่น ลงมาตามเวลา)

หลังจากที่พ่อทวดงูหวดตาหลวงรองเข้าร่างทรงแล้วจะเลื้อยบนพื้นเหมือนงูในโรงโนราโรงครู ซึ่งตนได้มีส่วนร่วมในพิธีกรรมโนราโรงครูในครั้งนั้น อีกส่วนหนึ่งในพื้นที่แห่งนี้ยังมีสำนักร่างทรงงูหวดตาหลวงรอง พัน หูประกอบ(สัมภาษณ์) อายุ 75 ปี ชาวบ้านในตำบลสิงห์มอได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า “เมื่อก่อนหลวงเกลี้ยง(คำว่าหลวงคือคนที่เคยบวชเรียนมาแล้ว) ลูกพี่ลูกน้องกับผมบ้านอยู่แถววัดโลการาม จะเป็นเจ้าพิธีร่างทรงงูหวดตาหลวงรอง ตอนนี้อยู่ชีวิตไปแล้วส่วนใหญ่ชาวบ้านจะมาให้ร่างทรงช่วยเหลือในเรื่องต่างๆที่เกิดขึ้นในชีวิตและความเป็นอยู่”

ปัจจุบันนี้พ่อทวดงูหวดตาหลวงรองยังคงเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้านในพื้นที่ตำบลสิงห์และพื้นที่ใกล้เคียง เห็นได้จากการเข้ามาเคารพกราบไหว้บูชาและการบนบานให้เห็นอยู่ทุกวันในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งวัดโลการาม

## 2. การแต่งงานยานาค วัดธรรมโฆษณ์ วัดสถิตย์ชลธาร วัดบ่อปราบ

“ความรักศักดิ์ศรี รักไม่มีพรหมแดน รักไม่มีศาสนา” บางตอนในบทเพลง บุปผะสันนิवास ซึ่งแต่งโดย สุรัสวดี พุกกะเวส เป็นเพลงซึ่งจะได้ยินกันบ่อยๆในงานแต่งงานที่จัดขึ้นทั่วไป แต่ทั้งนี้บทความนี้จะกล่าวถึง การแต่งงานที่ไม่ใช่มนุษย์ แต่เป็นการแต่งงาน ยานาคซึ่งเกิดขึ้นในพื้นที่ตำบลทิงพระ อันได้แก่ วัดธรรมโฆษณ์ วัดสถิตย์ชลธาร วัดบ่อปราบ ที่สวดแทรกความเชื่อและพิธีกรรมอันเกิดจากการแกะหัวยานาคใหม่ซึ่งประกอบไปด้วยตัวผู้และตัวเมีย เพื่อใช้ประกอบในเรือพระเพื่อการชักลากในวันออกพรรษา

ประกอบ โมลิโต(สัมภาษณ์) อายุ 64 ปี ชาวบ้านในตำบลทิงหม้อและพระปลัดสายชล ปะมโน(สัมภาษณ์) อายุ 40 ปี เจ้าอาวาสวัดบ่อปราบ ตำบลทิงหม้อ ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ในทำนองเดียวกันว่า “ยานาค” ที่ใช้ประกอบบนเรือพระเพื่อการชักลากในวันออกพรรษานั้นจะประกอบไปด้วย ยานาคตัวผู้และตัวเมีย มีแตกต่างกันสังเกตได้จากลักษณะดังต่อไปนี้

1. ยานาคตัวผู้ มีลักษณะตาจะคมดู มีเขี้ยว งอนข้างปาก มีเคราที่ยาว ลำตัวสีเขียว บริเวณปลายหางจะงอนและพริ้วไหว ไม่มีสายตระกูลยานาค การตั้งชื่อขึ้นอยู่กับผู้ที่ทำการแกะหัวยานาค บางครั้งก็ไม่มี การตั้งชื่อ การวางหรือประกอบกับเรือพระต้องอยู่ด้านขวามือเสมอ

2. ยานาคตัวเมีย มีลักษณะตาจะคมดู มีเขี้ยว ตรง มีเคราที่สั้นกว่าตัวผู้ ลำตัวสีเขียว บริเวณปลายหางจะไม่งอนและไม่พริ้วไหว ไม่มีสายตระกูลยานาค การตั้งชื่อขึ้นอยู่กับผู้ที่ทำการแกะหัวยานาคบางครั้งก็ไม่มี การตั้งชื่อ การวางหรือประกอบกับเรือพระต้องอยู่ด้านซ้ายมือเสมอ

การแต่งงานยานาคนั้นจะจัดขึ้นเมื่อได้มีการแกะหัวยานาคทั้งตัวผู้และตัวเมีย หลังจากนั้นจะมีการเตรียมงานแต่งงาน ตั้งแต่การดูฤกษ์ยาม การตั้งขบวน

แห่ขันหมาก การสู่ขอ สิ้นสวดทองหมั้น และขบวนขันหมากเจ้าบ่าวเจ้าสาวซึ่งเหมือนกับการแต่งงานของคนทั่วไป โดยเฉพาะเจ้าภาพทั้งฝ่ายเจ้าบ่าวและฝ่ายเจ้าสาวจะมาจากผู้ที่บริจาคน้ำมัน สาเหตุที่ต้องใช้น้ำมันนั้นมีความเชื่อว่าเป็นการหนุนนำซึ่งเป็นความเชื่อในเรื่องการเกื้อกูล การช่วยเหลือให้เกิดสิ่งดีงามกับชีวิต รวมถึงทำให้เกิดผลดีแก่ผู้ร่วมชักลากเรือพระ

ประกอบ โมลิโต(สัมภาษณ์) อายุ 64 ปี ชาวบ้านในตำบลทิงหม้อได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า เมื่อทางวัดได้มีการแกะหัวยานาคใหม่ซึ่งหัวเก่าเกิดความชำรุด จึงให้ช่างในพื้นที่ทำการสร้างหัวยานาคขึ้นใหม่ ทั้ง 2 ตัวคือ ตัวผู้และตัวเมียและมีธรรมเนียมปฏิบัติอยู่ว่า เมื่อแกะหัวยานาคตัวผู้ตัวเมียเสร็จสมบูรณ์แล้วจะต้องมีการจัดงานแต่งงานขึ้นเพราะเชื่อว่ายานาคนั้นมีชีวิต มีจิตวิญญาณในการนำพาศาสนาและสร้างคุณธรรม สมบูรณ์ให้กับชาวบ้านในพื้นที่ การเริ่มพิธีนั้นเริ่มจากการไปสู่ขอ การดูฤกษ์ยามและการกำหนดวัน ซึ่งเจ้าภาพฝ่ายเจ้าบ่าวคือ ครูหน่อดีศครูโรงเรียนวัดธรรมโฆษณ์ เจ้าภาพฝ่ายเจ้าสาวคือลุงโฮย อาชีพประกอบกิจการส่วนตัว เนื่องจากทั้งสองท่านเป็นผู้บริจาคน้ำมันในการแกะหัวยานาค ดังนั้นเสมือนผู้ที่ทำให้เกิดยานาคนั่นเอง ส่วนชาวบ้านในพื้นที่ก็เข้ามาช่วยกันอย่างพร้อมเพรียง

สอดคล้องกับ พระครูสุตชลธารสถิต (พระมหาสุภาพ ปิยธมโม)(สัมภาษณ์) อายุ 65 ปี เจ้าอาวาสวัดสถิตย์ชลธาร ตำบลทิงหม้อได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า การแต่งงานยานาคที่วัดสถิตย์ชลธาร ได้จัดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2554 เนื่องจากทางวัดได้มีการแกะหัวยานาคขึ้นใหม่จากหัวเก่าที่ชำรุด โดยอาจารย์อำนวย สงนวล อดีตครูโรงเรียนสงขลาวิทยาคมดังนี้จึงมีพิธีการแต่งงานยานาคขึ้นเพราะว่ายานาคเป็นของใหญ่ (หมายถึงของศักดิ์สิทธิ์) ซึ่งการสืบทอดรูปแบบประเพณี

พิธีกรรมมาจากวัดธรรมโฆษณ์ ส่วนเจ้าภาพฝ่ายเจ้าบ่าวตั้งอยู่ที่บ้านนางวิน (ไม่ทราบชื่อ นามสกุลและอาชีพ) ซึ่งห่างออกไปจากวัดไม่มาก ส่วนฝ่ายเจ้าสาวคือวัดสถิตย์ชลธาร ส่วนขบวนขันหมากหรืออาหารการกินชาวบ้านในพื้นที่จะร่วมช่วยกันเพราะถือว่าเป็นงานใหญ่และสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นในตอนที่พระปลัดสายชล ปะมุโน (สัมภาษณ์) อายุ 40 ปี เจ้าอาวาสวัดบ่อปาด ตำบลสทิงหม้อได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า การแต่งงานยานาคของวัดบ่อปาดมีธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันมาเป็นเวลายาวนาน สืบสานต่อจากวัดธรรมโฆษณ์ ดังนั้นเมื่อทางวัดมีการแกะยานาคคู่ใหม่ โดยอาจารย์อำนวย สงนวลอดีตครูโรงเรียนสงขลาวิทยาคม เมื่อแกะเสร็จเป็นที่เรียบร้อยแล้วจะมีการจัดพิธีแต่งงาน ลักษณะขนบธรรมเนียมประเพณีจะเหมือนกับคน ทั้งนี้เจ้าภาพฝ่ายเจ้าบ่าวตั้งอยู่ที่บ้านนางนวน (ไม่ทราบชื่อ นามสกุล และอาชีพ) ส่วนเจ้าภาพฝ่ายเจ้าสาวจะตั้งอยู่ที่วัดบ่อปาด เพื่อนเจ้าบ่าวเพื่อนเจ้าสาวมาจากยานาควัดธรรมโฆษณ์คู่หนึ่ง ยานาคจากวัดแหลมวังคู่หนึ่ง ชาวบ้านในพื้นที่จะเข้ามาช่วยกันในด้านต่างๆ เพื่อให้พิธีดำเนินการไปได้จนถึงรุ่งเช้าพิธีการแต่งงานยานาคจึงเริ่มขึ้น

### วันแห่งพิธีกรรมการแต่งงานยานาค

เสียง ตังกิโย โห่ หิ้ว 3 จบ เสียงกลองยาวตีสลับกับทำรำ นางรำและขบวนขันหมากเริ่มแห่ขบวนเจ้าบ่าวจากบ้านครุฑเพื่อจะเดินทางไปบ้านเจ้าสาวที่บ้านลุงโยย ประคอง โมลิโต (สัมภาษณ์) อายุ 64 ปี ชาวบ้านตำบลสทิงหม้อได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในวันนั้นซึ่งยังจดจำได้ดีว่า ตอนเด็กซึ่งขณะนั้นเรียนอยู่ชั้น ป. 3 ประมาณปี พ.ศ.2518 ตนได้ไปร่วมเดินขบวนขันหมาก 13 ชั้นกับแม่ เมื่อจะออกจากบ้านครุฑซึ่งเป็นบ้านเจ้าบ่าวก็นั่งเสียงโห่ตามมาด้วยเสียงกลองยาวและ

นางรำ มีการจุดไอ้ตุ้ม(ระเบิดเสียง) ดังสนั่นชาวบ้านช่วยกันหามยานาคซึ่งเป็นเจ้าบ่าว พอเดินออกมาได้สักครู่หนึ่ง มีงูบองหลาตัวใหญ่เลื้อยผ่านหน้าขบวน เห็นแม่พูดว่า “งูทวดมาร่วมอวยพร” หลังจากนั้นขบวนก็ไปเดินไปจนถึงบ้านลุงโยยซึ่งเจ้าสาวได้รออยู่แล้ว หลังจากนั้นจึงมีพิธีการก็เริ่มขึ้นจนเสร็จพิธี แล้วหามเจ้าบ่าวและเจ้าสาวกลับไปวัดธรรมโฆษณ์ สอดคล้องกับ ผั่ว โกสยศยกานนท์ (สัมภาษณ์) อายุ 78 ปี ชาวบ้านตำบลสทิงหม้อได้กล่าวถึงตอนที่ได้เข้าร่วมขบวนขันหมากการแต่งงานของวัดสถิตย์ชลธารว่า เมื่อปี พ.ศ. 2544 ซึ่งผ่านมา ตนได้ทำหน้าที่เป็นผู้ถือขันหมากของเจ้าบ่าว ชาวบ้านมากันมากมาย ผู้ชายจะทำหน้าที่หามเจ้าบ่าว ผู้หญิงจะเป็นนางรำและถือขันหมาก ซึ่งเริ่มตั้งขบวนที่บ้านนางวิน (ไม่ทราบชื่อ นามสกุลและอาชีพ) เมื่อถึงเวลาตีเก้า (09.00 น.) ขบวนก็เคลื่อนเดินทางมาจนถึงวัดสถิตย์ชลธารและเริ่มพิธี เช่น การดูสินสอดทองหมั้น การเจิมหน้าผาก ยานาค และพระสวดเป็นอันจบพิธี หลังจากนั้นจึงหามยานาคทั้ง 2 ไปเก็บไว้ในกุฏิวัด ส่วนพระปลัดสายชล ปะมุโน (สัมภาษณ์) อายุ 40 ปี เจ้าอาวาสวัดบ่อปาด ตำบลสทิงหม้อได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า วัดบ่อปาดได้จัดงานแต่งงานยานาคในปี พ.ศ.2549 ซึ่งจัดก่อนวัดสถิตย์ชลธาร ชาวบ้านเข้ามาร่วมงานกันมากมาย ส่วนทางวัดรับเป็นเจ้าภาพฝ่ายเจ้าสาว เมื่อถึง เวลาตีเก้า เก้านาทีก่อน (09.09 น.) ขบวนขันหมากซึ่งเดินทางมาจากบ้านนางนวน (ไม่ทราบชื่อ นามสกุลและอาชีพ) ก็มาถึงที่วัดแล้วก็หามยานาคซึ่งเป็นเจ้าบ่าวมาตั้งคู่กันแล้ว ทำพิธีการเจิมหน้าผากและคำอวยพร หลังจากนั้นพระสงฆ์ทำการสวดเป็นอันเสร็จพิธี แล้วก็หามยานาคทั้ง 2 ไปไว้ในอุโบสถ

การแต่งงานยานาคเป็นเรื่องราวของความเชื่อและพิธีกรรมที่สืบทอดกันมาเป็นระยะเวลากว่า 100

ร้อยปี โดยวัดธรรมโฆษณ์ริเริ่มจัดขึ้นเป็นวัดแรก เมื่อเรามองในแผนที่ google map แล้ว ลากเส้นจากจุดแรกที่วัดธรรมโฆษณ์ วัดสถิตย์ชลธาร วัดบ่อปราบ จะปรากฏเป็นรูปสามเหลี่ยม หรือที่ชาวบ้านเรียกพื้นที่ทั้ง 3 วัดนี้ว่า “สามเหลี่ยมยานาค” เหตุเพราะว่าทั้ง 3 วัดเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มียานาคอาศัยอยู่เป็นคู่ที่มีอิทธิฤทธิ์เดชานุภาพ คู่บารมีเรือพระ รวมถึงปัจจุบันยังคงมีความสืบสานกันต่อเนื่อง ทั้งวัดและชาวบ้านในชุมชนตราบใดที่มีการแกะหัวยานาคใหม่ก็จะมีการแต่งงานยานาคเกิดขึ้นอีกครั้ง

### 3. ยานาคกับประเพณีชักพระและวันว่าง

มีคำกล่าวของชาวบ้านในพื้นที่สี่ทิวหม้อที่เกี่ยวกับประเพณีชักพระไว้ว่า “ชักพระหลบหลัง ฝนพระทันที” หมายถึง ชักเรือพระกลับไปวัดแล้วฝนจะตกหนัก ประเพณีชักพระจัดขึ้นหลังจากออกพรรษา 1 วัน คือวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 เป็นงานประเพณีที่จัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ทั้ง 14 จังหวัดภาคใต้ การชักพระนั้นจะอาศัยภูมิศาสตร์ของพื้นที่ในการกำหนดเรือพระ กล่าวคือ ถ้าชุมชนได้อยู่ใกล้แม่น้ำ ลำคลอง ทะเล ก็จะมีชักพระทางน้ำ แต่ถ้าชุมชนได้อยู่พื้นที่ราบก็จะชักพระทางบก ทั้งนี้จากเรื่องเล่าและตำนานทางพุทธศาสนา กล่าวว่า พระพุทธเจ้าเสด็จกลับขึ้นดาวดึงส์มาโปรดสัตว์ บนโลกมนุษย์ ผู้คนต่างไปร่วมรับเสด็จเพื่อถวายภัตตาหาร บางคนเข้าไปไม่ถึงก็จะใช้วิธีการ “ชดต้ม” (ขว้างขนมต้ม) เพื่อไปให้ถึงพระพุทธเจ้า ประเพณีชักพระนั้นสิ่งที่ขาดไม่ได้คือตัว “เรือพระ” อันเปรียบเสมือนพาหนะที่มียานาคทั้ง 2 ตัว นำพาให้พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดสัตว์บนโลกมนุษย์ องค์ประกอบของเรือพระนั้น ประกอบไปด้วย ตัวเรือพระ บุซบกหรือยอดพนมเรือพระ พระพุทธรูปหรือที่เรียกกันว่าพระลาก และยานาค

โดยเฉพาะ “ยานาค” จะเป็นเป็นส่วนประกอบในเรือพระเช่น หัว ลำตัว และหาง โดยเฉพาะส่วนหัวนั้นถือว่าสำคัญมากจะมีการประกอบพิธีกรรมอันเชิญหัวยานาค โดยเฉพาะวัดธรรมโฆษณ์จะเริ่มพิธีกรรมในวันออกพรรษาจะเริ่มขึ้นเมื่อ “นกหลบรัง” (นกกลับรัง) คือตั้งแต่หลัง 18.00 น. เป็นต้นไป

สุทิป มณีรักษ์(สัมภาษณ์) อายุ 68 ปี ชาวบ้านตำบลสทิงหม้อได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า พิธีกรรมจะเริ่มขึ้นโดยการนำรูปเทียนแล้วเดินไปกุฎีซึ่งเป็นที่เก็บที่หัวยานาค การตั้งหัวยานาคจะตั้งคู่กันแบบเดียวกับนำไปตั้งไว้บนเรือพระ คือยานาคตัวผู้จะตั้งไว้ด้านขวามือ ยานาคตัวเมียจะตั้งไว้ด้านซ้ายมือ ซึ่งหัวยานาคที่ตั้งอยู่นั้นด้านขวามือคือตัวผู้ หลังจากนั้นจึงยกมาทำความสะอาดหรือที่เรียกว่า “อาบน้ำยานาค” หลังจากนั้นก็จะตั้งนะโม 3 จบแล้วกล่าว “ลาชา” (คำว่า ลาชา คือคำกล่าวในช่วงของวันและเวลาในการลาพรรษา) ซึ่งมีข้อความดังนี้

“สังฆมกันเต ปะวาเรมิ ธิฏฐะเน วา สุเตนะ วา ปะริสังกายะ วา เวทนต์ มัง आयัสมันโต อะนุกัมปัง อุปาทายะ ปัสสันโต ปะภิกกะริสสามิ” (ข้าแต่ท่านผู้เจริญข้าพเจ้าขอปวารณาสงฆ์ ขอท่านทั้งหลายโปรดอาศัยความอนุเคราะห์ว่ากล่าวตักเตือนข้าพเจ้าด้วยความผิดพลาดที่ได้เห็นก็ดี ที่ได้ยินก็ดี ด้วยความรังเกียจสงสัยก็ดี ข้าพเจ้าเห็นความผิดพลาดนั้นอยู่จักกระทำความ)

เมื่อเสร็จพิธีกรรมตรงนี้แล้วก็บอกกล่าวว่ายานาคทั้ง 2 ตัวว่า “ขอให้ทุกอย่างราบรื่นอย่ามีเหตุมีภัย” แล้วนำหัวยานาคไปประกอบพิธี แล้วพระสงฆ์สวดสมโภชน์เรือพระ

### การบนบานและอิทธิฤทธิ์ห้วยานาควัดบ่อปาบ

เมื่อยามรุ่งเช้าวันต่อมา ชาวบ้านในพื้นที่บริเวณวัดธรรมโฆชนต่างมารวมตัวกันที่วัดเพื่อที่จะทำการชักพระ แต่ทั้งนี้การนำเรือพระออกจากวัดนั้นต้องมีการดูลายมือเสียก่อนไม่อย่างนั้นไม่สามารถที่จะเคลื่อนเรือพระได้ ประคอง โมลิโต(สัมภาษณ์) อายุ 64 ปี ชาวบ้านตำบลสทิงหม้อได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า พระสงฆ์จะเข้ามาที่จอดเรือพระหลังจากนั้นจึงเพ่งมองลายมือหรือที่เรียกว่า “ดูลายมือใหญ่” คือหมายถึงถ้าสามารถมองเห็นลายมืออย่างชัดเจนแล้วก็สามารถชักพระออกจากวัด ได้ แต่ถ้าเห็นลายมือไม่ชัดเจนก็ไม่สามารถชักพระออกจากวัดได้ เสมือนหนึ่งนัยยะแห่งการเริ่มวันใหม่และการพบแสงแห่งธรรม หลังจากนั้นณักรก็จะขึ้นไปตึระฆังและตีโพน เป็นสัญญาณในการให้ชาวบ้านมาเริ่มจับเชือก เมื่อประตึดตั้งขึ้นชาวบ้านก็ต่างร่วมชักพระไปยังที่หมายซึ่งในแต่ละปีจะมีการประชุมกันระหว่างวัดต่างๆในพื้นที่ว่าจะจอดพักตรงไหนซึ่งใช้ระยะเวลา 1 คืน

บริเวณเรือพระที่จอดพักชาวบ้านจะนำขนมต้มไปแขวนไว้ที่ห้วยานาคและใส่ในปากเพราะเชื่อว่ายานาคจะนำขนมต้มไปถวายพระพุทธรเจ้า รวมชาวบ้านที่บนบานไว้กับห้วยานาคก่อนการชักพระก็จะมาทำการแก้บนกันวันนี้ ชีพคงหลี(สัมภาษณ์)อายุ 68 ปี ชาวบ้านตำบลสทิงหม้อได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า “ห้วยานาคบนเรือพระวัดธรรมโฆชนนี้ศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านแถวนี้จะบนบานกันมากโดยเฉพาะในเรื่องของโรคปวดเมื่อยตามร่างกาย เนื่องจากว่าชาวบ้านแถวนี้มีอาชีพทำตาลโตนด สวนมะม่วงเบา(มะม่วงพันธุ์พื้นบ้านภาคใต้) และทำนาบ้าง เมื่อเกิดอาการเจ็บป่วยก็จะบนบานว่า ถ้าหายจะมาแก้บนห้วยานาคในวันชักพระ หรือคนข้างบ้านก็ยังไม่มีเมียแก้บนว่าให้ได้เมียเมื่อได้เมียก็มาแก้บนด้วยพวงมาลัยและผ้าสามสี”

ทั้งนี้เมื่อ 2 ปีที่แล้ว ในวันชักพระเกิดเหตุการณ์ขึ้นกับเรือพระวัดบ่อปาบ เนื่องจากเมื่อชาวบ้านชักออกมาจากวัดได้สักครู่หนึ่ง ชาวบ้านมีความรู้สึกว่เรือพระมีความหนักขึ้นชักอย่างไรก็ไม่เคลื่อนไปข้างหน้า และยอดฉัตรบนเรือพระก็หักลงมา ซึ่งไม่รู้สาเหตุที่แน่ชัดว่าเกิดขึ้นเพราะอะไร

พัน หนูประกอบ(สัมภาษณ์) อายุ 75 ปี ชาวบ้านตำบลสทิงหม้อ ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า ชาวบ้านต่างช่วยกันชักเรือพระวัดบ่อปาบแต่ชักไม่ไปมันหนักมาก พอชักพักยอดฉัตรบนเรือพระหักลงมาชาวบ้านต่างตกใจ หลังจากนั้นไปตาม ลุงที่ปอดิตข้างเกาะห้วยานาคให้เข้ามาดู พอมาถึงแกก็พูดว่า

“นี่พวกสุใส่ห้วยานาคให้ผิด ตัวผู้ต้องอยู่ทางขวามือ ตัวเมียอยู่ด้านซ้ายมือ นี่ทำให้ยานาคสองฝั่งเมียดื้อไม่ยอมไปต่อ” (นี่พวกคุณใส่ห้วยานาคผิด พญานาคตัวผู้ต้องอยู่ด้านขวามือ พญานาคตัวเมียอยู่ด้านซ้ายมือ นี่ทำให้พญานาคสองฝั่งเมียดื้อเกิดความไม่พอใจจึงไม่ยอมไปต่อ)

หลังจากนั้นชาวบ้านจึงสลับห้วยานาคแล้วก็ชักไปอย่างสะดวกถึงที่จุดพักเรือพระ เมื่อถึงยามเย็นวันต่อมา ชาวบ้านก็จะมารวมตัวกันที่เรือพระเพื่อชักกลับวัดหรือที่เรียกว่า “ชักเรือพระหลบหลัง” ชาวบ้านต่างเชื่อว่ายานาคจะให้น้ำฝนจะพะ(ฝนตกหนัก) อันหมายถึงการทำมาหากินกับการเกษตรและพืชผลอุดมสมบูรณ์

### รางนาคกับวันว่าง

นอกจากการชักพระแล้วประเพณีอีกอย่างหนึ่งที่สำคัญอันหมายถึงสิ่งที่กระทำต่อความกตัญญู กตเวทิต์คือ “วันว่าง” จะกระทำกันในวันที่ 13-14-15 ของเดือน 5 ทุกปี ซึ่งแล้วแต่พื้นที่ที่จะกำหนด ในพิธีกรรมนั้นชาวบ้านจะไปวัด หลังจากนั้นจะมีการรด

น้ำผู้สูงอายุและพระสงฆ์ โดยเฉพาะพระสงฆ์นั้นในการรดน้ำจะใช้รางนาค คำว่า รางนาค หมายถึงไม้ที่ขุดขึ้นเป็นรางส่งน้ำเป็นลำตัวพญานาค ส่วนหัวเป็นตัวส่งน้ำมายังพระสงฆ์หรืออีกชื่อหนึ่งคือ “นาครดน้ำ” ซึ่ง พัน หนูประกอบ(สัมภาษณ์) อายุ 75 ปี ชาวบ้านตำบลสทิงหม้อได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า การใช้รางนาครดน้ำพระสงฆ์ หรือ นาคพ่นน้ำ ได้หายไปจากพื้นที่สทิงหม้อเป็นเวลานานกว่า 20 ปีแล้ว เนื่องจากเป็นพิธีกรรมที่ยุ่ยยาก ส่วนใหญ่จะทำกันแบบเรียบง่ายดังที่เห็นกันอยู่ในปัจจุบัน ในอดีตรางนาคหรือนาคพ่นน้ำนั้นจะต้องมีอุปกรณ์ที่ประกอบเข้าด้วยกัน 3 ส่วน คือ 1.เรือพายเปรียบเสมือนนาวานำความสุกความยาวประมาณ 4 เมตร 2.รางนาคเปรียบเสมือนความอุดมสมบูรณ์มีความยาวประมาณ 2 เมตร 3.เบญจาเพื่อเป็นที่นั่งพระสงฆ์เปรียบเสมือนวิมานชั้นดาวดึงส์ยาวประมาณ 4 เมตรซึ่งเมื่อก่อนทำเกือบทุกวัดในพื้นที่นี้ โดยเฉพาะที่วัดโลกราม วัดม่วงหมู่ สมัยตาลวงอิน เมื่อถึงช่วงเวลารวันว่างชาวบ้านจะมารวมตัวกันที่วัดแล้วจะเดินขึ้นบันไดแล้วรดน้ำลงบนเรือ น้ำก็จะไหลจากรางนาคผ่านหัวนาคแล้วลงสู่ผ้าขาวที่ผูกไว้เหนือพระสงฆ์เสียดยาวาระยะหลังไม่มีการสืบทอดในการใช้รางนาครดน้ำอีกแล้วเนื่องจากการขาดของรางนาคและไม่มีช่างที่เชี่ยวชาญในการซ่อมแซม ปัจจุบันมีรางนาคที่สมบูรณ์ตั้งอยู่ที่ สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ

ยานาคกับวิถีชาวบ้านอันเกี่ยวเนื่องกับประเพณีชาวบ้านสทิงหม้ออันแฝงไปด้วยความเชื่อและพิธีกรรมที่ผูกพันกันจนแยกไม่ออก กลายเป็นส่วนหนึ่งแห่งความศรัทธายานาคที่ปรากฏและส่งผลให้ชีวิตชาวบ้านมีความหวังมีความสุขในบริบทความเป็นอยู่ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน

#### 4. ยานาคกับเกษตรกรรม

การเกษตรกรรมในพื้นที่สทิงพระ นอกจากทำนาแล้วยังมีการทำ ตาลโตด สวนมะม่วงเบาเป็นหลัก โดยเฉพาะการทำนานั้น ต้องใช้ช่วงฤดูการและพิธีกรรมเข้ามาช่วย ซึ่ง พัน หนูประกอบ(สัมภาษณ์) อายุ 75 ปี ชาวบ้านตำบลสทิงหม้อ ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า การทำนาจะทำการกันเดือน 7- 8 ในเดือนแรมหว่านข้าวหนัก เดือน 8 หว่านข้าวพื้นบ้าน เดือน 9 ข้างขึ้นหว่านข้าวเบาได้ เป็นฤดูที่ชาวนาจะรู้เพื่อการหว่านข้าวทำนา ส่วนใหญ่จะทำนาคำกันในพื้นที่แถววัดธรรมโฆษณ์ตามสายถนนเรียบริมคลองตลอดจนไปออกทะเลสาบสงขลา ชาวบ้านที่นี้จะปลูกพันธุ์ข้าวบางกอก ข้าวปากนก ข้าวยายอเป็นข้าวพันธุ์ท้องถิ่น ในการทำนานั้นเพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล และเกิดความอุดมสมบูรณ์ของข้าวและกันหนู นกนา เพลี้ย หนอน ก่อนการแรกที่จะไถนาต้องดูทิศตามหัวยานาค เพราะถ้าดูไม่ดีจะเกิดผลต่อการปลูกข้าว เมื่อปลูกข้าวกล้าแล้วก็มีพิธีอีกอย่างหนึ่งคือ “การสวดนา” หรือสวดเจ้าที่นาขอพรจากแม่โพสพและเทพศักดิ์สิทธิ์ต่างๆที่ชาวบ้านแถวนั้นนับถือ ซึ่งตนพอจะจำได้บางตอนของบทสวดความว่า

“นางเอื้อยและนางอี เป็นเจ้าที่แต่ก่อนมา สิ้นคนทั้งนั้นหนา ขอเชิญมาทั้งหกคน กรุงพาลีเมขลา ทั้งพยานาค ไต่บาดาล ทั้งท้าวจตุหล่งฤทธิธา กล้าหาญ”

นอกจากนี้แล้วชาวบ้านที่ทำนายังมีความเชื่ออีกว่า ยานาคบนเรือพระ เป็นผู้ให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลและให้ความอุดมสมบูรณ์แก่นาข้าวของตน วิไล หนูประกอบ(สัมภาษณ์) อายุ 70 ปี ชาวบ้านตำบลสทิงหม้อ ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า ตนมีความเชื่อว่ายานาคบนเรือพระให้ฝนให้น้ำแก่มนุษย์ สังเกตได้จากเวลา “ชักพระหลบหลัง” ฝนจะตกหนักทุกครั้ง น้ำ

จะไม่ขาดทำให้ทำนาได้อย่างอุดมสมบูรณ์ ทุกครั้งที่ตน  
ร่วมชักพระออกจากวัดก็จะบนบานกับห้วยยานาคว่า  
ขอให้ฝนมีน้ำตลอดปี ขอให้ข้าวเหลืองสมบูรณ์  
แล้วจะมาแก้บนด้วยการปิดทอง ขนมน้ำ ผ้าสามสี ทุก  
ครั้งที่บนบานก็จะประสบผลสำเร็จทุกครั้ง

การทำการเกษตรโดยเฉพาะการทำนา  
นอกจากจะใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาแล้ว

## บทสรุป

ยานาค หรือ พญานาค เป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นกับกลุ่มชาติพันธุ์ในเกือบทุกภาคของประเทศไทย  
จะมากจะน้อยก็แล้วแต่ความเชื่อและความศรัทธา  
ผนวกกับตำนานที่เกิดขึ้นในพื้นที่นั้นๆ โดยเฉพาะ  
พื้นที่ตำบลสทิงพระ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลานั้น  
ยานาคนั้นมีรูปแบบที่แตกต่างจากภาคอื่น ๆ เช่น ภูเขา  
บองหลาที่มีหงอนแดงหรือที่เรียกว่างูทวด ความหมาย  
ก็คือ ยานาค หรือการแบ่งเพศชายและหญิง โดยแบ่ง  
บอกถึงลักษณะที่แตกต่างกันของยานาคบนเรือพระ  
แล้วก็เกิดพิธีการแต่งงานขึ้น รวมถึงประเพณีเฉพาะถิ่น  
ก็มียานาคประกอบด้วยทั้งสิ้น แม้กระทั่งบทสวดเพื่อ  
ความเจริญงอกงามของผืนนา ชาวบ้านต่างเชื่อกันว่า

ความเชื่อและพิธีกรรมที่มีต่อสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ในท  
ที่นี้คือยานาคนั้นยังคงเสมือนแรงยึดเหนี่ยวและ  
ความหวังในการทำนาของชาวบ้านในพื้นที่สทิงหม้อ

ยานาคนั้นมีชีวิต ถือว่าเป็นของใหญ่ที่ให้คุณให้โทษกับ  
ชาวบ้านได้ อันเป็นสิ่งที่ได้รับการสืบทอดมาเป็นช่วง  
ชั้นของเวลา แต่ปัจจุบันบางสิ่งบางอย่างก็เริ่มหายไป  
จากพื้นที่ เช่น การใช้รางนาคในวันว่างหรือบางวัดก็ไม่  
มีการแกะห้วยยานาคด้วยไม้ขนุนแล้ว แต่กลับไปใช้การ  
แกะโฟมเป็นห้วยยานาคแทนหรือพื้นที่นากล้ากลายเป็น  
สวนมะม่วงเบาเพราะรายได้ดีกว่า ก็ไม่มีการสวดเจ้าที่  
นาซึ่งต้องยอมรับกับว่าภาวะสังคมและชุมชนได้  
เปลี่ยนไปบ้าง แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยังคงไว้ซึ่งความ  
เชื่อและพิธีกรรมสืบเนื่องต่อไป เพราะยานาคได้โอบรัด  
พื้นที่แห่งความศรัทธาไว้ตราบนานชั่วชีวิตของคนรุ่นต่อไป



ภาพประกอบที่ 1 ชาวบ้านปิดทองห้วยยานาคเรือพระบริเวณ วัดโลการาม ตำบลสิงห์ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา



ภาพประกอบที่ 2 เรือพระรอกการลากไปยังพื้นที่บริเวณจุดรวมเรือพระบริเวณศาลาประชาคม ตำบลสิงห์ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา



ภาพประกอบที่ 3 อาหารพื้นถิ่นเพื่อใช้ถวายพระในวันชักพระบริเวณศาลาประชาคมซึ่งเป็นพื้นที่เรือพระจอด ตำบลสตึงพระ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา

### เอกสารอ้างอิง

- กิ่งแก้ว อรรถากร. (2533). **ลักษณะพิธีกรรมทางสังคมไทยในเอกสารการสอนชุดวิชาไทยคดีศึกษา หน่วยที่ 6 -11**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์ อัมรินทร์.
- ชาลี ศิลปะรัศมี. (2563). **พญานาคราชที่นครศรีธรรมราชมีมือ 2 มือ .สารนครศรีธรรมราช**. 50(7): 78-79.
- ธวัช ปุณโณทก. (2530). “**ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน**,” ใน **วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฝ่ายพุทธศาสนสถาน กองพุทธศาสนสถาน, ผู้รวบรวม. (2525). **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 3**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- วิทย์ พิณคณเงิน. (2525). **ความเป็นมาของมนุษยชาติ**. ธนบุรี: โรงพิมพ์รุ่งโรจน์การพิมพ์.
- สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (2529). **ความเชื่อเนื่องแต่ลัทธิและศาสนาของชาวไทย ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ.2529 เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.
- \_\_\_\_\_ . **นาค : ในวัฒนธรรมภาคใต้ ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ.2542 เล่ม 8**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

สุเมธ เมธาวิทยากุล. (2532). **สังกัปพิธีกรรม**.  
กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

### ข้อมูลจากสัมภาษณ์

จีบ สถาวร, อายุ 76 ปี, บ้านเลขที่ 23 หมู่ 4 ตำบล  
สทิงหม้อ อำเภอสทิงหม้อ จังหวัดสงขลา.  
วันที่ 14 กันยายน 2565. สัมภาษณ์.

ฉายหิ้น สุวรรณชาติ, อายุ 90 ปี, บ้านเลขที่ 36 หมู่  
4 ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสทิงหม้อ จังหวัด  
สงขลา. วันที่ 15 กันยายน 2565. สัมภาษณ์.

ชีพ คงหลิ, อายุ 68 ปี, บ้านเลขที่ 235/6 หมู่ 3 ตำบล  
สทิงหม้อ อำเภอสทิงหม้อ จังหวัดสงขลา.  
วันที่ 16 กันยายน 2565. สัมภาษณ์.

ประคอง โมลิโต, อายุ 64 ปี, บ้านเลขที่ 118 หมู่ 3  
ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสทิงหม้อ จังหวัด  
สงขลา. วันที่ 16 กันยายน 2565. สัมภาษณ์.

แผ้ว โกสยศยกานนท์, อายุ 78 ปี, บ้านเลขที่ 276/11  
หมู่ 1 ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสทิงหม้อ จังหวัด  
สงขลา. วันที่ 15 กันยายน 2565. สัมภาษณ์.

พระครูสุตชลธารสเถิต (พระมหาสุภาพ ปิยธมฺโม), อายุ  
65 ปี, วัดสถิตชลธาร หมู่ 1 ตำบลสทิงหม้อ  
อำเภอสทิงหม้อ จังหวัดสงขลา. วันที่ 15  
กันยายน 2565. สัมภาษณ์.

พระปลัดสายชล ปะมูโน, อายุ 40 ปี, วัดบ่อปาด หมู่  
3 ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสทิงหม้อ จังหวัด  
สงขลา. วันที่ 15 กันยายน 2565. สัมภาษณ์.

พัน หนูประกอบ, อายุ 75 ปี, บ้านเลขที่ 33/1 หมู่ 3  
ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสทิงหม้อ จังหวัด  
สงขลา. วันที่ 20 กันยายน 2565. สัมภาษณ์

ยุพา มณีคุณ, อายุ 58 ปี, บ้านเลขที่ 189/1 หมู่ 3  
ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสทิงหม้อ จังหวัด  
สงขลา. วันที่ 20 กันยายน 2565. สัมภาษณ์.

วีไล หนูประกอบ, อายุ 70 ปี, บ้านเลขที่ 158/6 หมู่  
3 ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสทิงหม้อ จังหวัด  
สงขลา. วันที่ 16 กันยายน 2565. สัมภาษณ์.

สุทิป มณีรักษ์, อายุ 68 ปี, บ้านเลขที่ 115/4 หมู่ 3  
ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสทิงหม้อ จังหวัด  
สงขลา. วันที่ 16 กันยายน 2565. สัมภาษณ์.

เหลื่อม บุญกำเนิด, อายุ 83 ปี, บ้านเลขที่ 280 หมู่ 1  
ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสทิงหม้อ จังหวัด  
สงขลา. วันที่ 15 กันยายน 2565. สัมภาษณ์.